

Vad är runor?

Runor är en sorts skrivtecken, precis som bokstäver. Tecknen används alltså för att återge ordens ljud i skrift. Runorna användes för att skriva det språk som talades i Norden för länge sedan. Det har funnits tre olika runrader i Sverige, den urnordiska runraden, den vikingatida runraden och den medeltida runraden.

Runor är skrivtecken som oftast ristades in i trä eller ben med ett vasst verktyg, till exempel en kniv. Man har nästan aldrig skrivit runor med bläck på pergament eller papper, men det finns några medeltida handskrifter där man använt runor i stället för vanliga bokstäver.

Runraden kallas ofta Futharken efter de sex första runorna f u þ a r k. Det fanns olika varianter av detta runalfabet under olika tider.

Har det funnits flera olika runrader?

Runorna har använts under mer än tusen år och runraden har förändrats flera gånger. Om man vill göra det lite enkelt kan man säga att det har funnits tre olika runrader. Den äldsta kallas den urnordiska runraden. Den andra, som användes på vikingatiden,

kallas för den vikingatida runraden. Den sista användes under medeltiden och kallas därför den medeltida runraden. Du kan läsa mer om de olika runraderna här nedanför.

Den urnordiska runraden

De runor som användes in på 700-talet kallas urnordiska runor. De heter så eftersom språket som på den tiden talades i Sverige och de andra länderna i Norden brukar kallas urnordiska. Ibland kallar man dem också de äldre runorna. Det fanns 24 tecken i den urnordiska runraden. Du kan se här nedanför hur de runorna såg ut. Bokstäverna som står på raden nedanför runorna visar vilken bokstav man skulle ha använt för att skriva samma ljud. Runan för þ (th) användes för ett läspljud, som i de engelska orden thing och that. Runan för ŋ (eller ng) användes för äng-ljud.

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ < X ƿ H ƚ I ƚ ƚ J ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
f u þ a r k g w h n i j p i r s t b e m l ŋ d o

Den äldre (urnordiska) runraden med 24 tecken.

De flesta inskrifter som är så gamla att de är ristade med den urnordiska runraden finns på vapen och smycken. Vi har bara ungefär tjugo stenar i Sverige som har ristningar med sådana runor.

Runorna ändras

Under vikingatiden använde man inte riktigt likadana runor som tidigare. I början av 700-talet ändrades runorna. Några av runtecknen behöll sitt utseende. En del togs bort helt och hållet, några fick ett nytt utseende och några alldeles nya skapades. Anledningen till att man ändrade runorna var att språket som man talade hade ändrats under de 700 åren som man hade skrivit med runor. En del ljud hade försvunnit och några nya hade tillkommit sedan den urnordiska runraden skapades. Bland de nya ljuden fanns bland annat y, ä och ö.

Den vikingatida runraden

Vikingatiden kallas tiden som varade från ungefär år 800 till början av 1100-talet. Det som vi brukar kalla den vikingatida runraden skapades dock redan i början av 700-talet. Till skillnad mot den tidigare runraden bestod denna bara av 16 tecken, Det är dessa runor som de flesta runstenar i Sverige är ristade med.

ƿ ᚢ ᚦ ᚱ ᚷ ᚹ ᚻ ᚾ ᚿ ᚰ ᚲ ᚴ ᚸ ᚺ ᚾ ᚰ ᚴ
f u þ o r k h n i a s t b m l r

Den vikingatida runraden med 16 tecken.

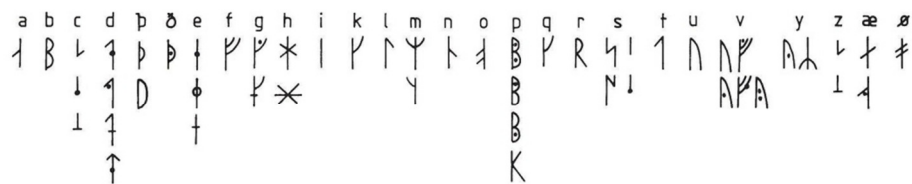
Den fjärde runan kan ibland översättas med ett a med en liten svans. Den betyder att runan skall uttalas som ett nasalt a. Nasalt är ett ljud som uttalas i näsan. Så uttalas bara denna runa på de äldsta vikingatida runstenarna som till exempel Rökstenen. På yngre runstenar står den för o.

Du kanske tycker att det är konstigt att det finns två olika r, ett som skrivs r och används om den femte runan och ett som skrivs R och används om den sista runan i runraden. Den sista runan är ganska ovanlig och används nästan bara sist i ord. Detta r-ljudet uttalades annorlunda. Därför tyckte människorna på vikingatiden att det behövdes en särskild runa för det.

Om du tittar på de vanliga bokstäverna som står under runtecknen ser du att många bokstäver, som du brukar använda när du skriver, inte finns med. Det beror på att flera av runorna användes för att beteckna mer än ett ljud. Här nedanför står alla de olika bokstäverna som en runa kan motsvara under runtecknen. Där kan du se att några av runorna användes för många olika ljud. Det är ju precis likadant med våra bokstäver. Du kan försöka tänka ut hur många olika ljud den latinska bokstaven g kan användas för i dag.

De medeltida runorna

När vikingatiden var slut och man slutade resa runstenar fortsatte man ändå att rista runor i Sverige. Men då fanns det också många som kunde skriva med vanliga bokstäver. Många präster och andra som hörde till kyrkan skrev med bokstäver, men de flesta vanliga människor kunde bara runor. Men många av dem som kunde skriva med bokstäver använde runor också. De tyckte nog att det var besvärligt att det inte fanns tillräckligt många runtecken för att man skulle kunna stava på samma sätt som när man skrev med bokstäver. Redan under vikingatiden hade man kommit på att man med hjälp av små prickar (så kallade stingningar) kunde göra om runtecknen. Om man satte prick på runan i fick man ett tecken för e. Detta fortsatte man med så att man till slut hade tillgång till lika många runor som fanns i det latinska alfabetet på den tiden. Formen på runorna kunde variera en hel del:

Medeltida runor.

Det finns ingen runa för å, eftersom den bokstaven inte fanns i alfabetet under medeltiden. Det är en speciell bokstav som bara används i Sverige, Norge och Danmark, och den infördes i alfabetet först i början av 1500-talet. Om man i dag skall skriva det ljud som vi använder å för får man använda runan för o. Q och w saknas också. Dem behövde man inte för att skriva på svenska på medeltiden och egentligen behövs de inte för att skriva dagens svenska heller. Däremot finns runtecknen för läspljuden kvar. Eftersom läspljud inte fanns i det latinska språket fanns det inga speciella bokstäver för dem. När man skulle skriva läspljud med bokstäver använde man antingen runtecknet þ eller också skrev man th eller dh i stället. En speciell variant av runraden var dalrunorna som användes i Mora och Älvdalen i Dalarna från början av 1500-talet och långt in på 1800-talet.

Vad är dalrunor?

I landskapet Dalarna är bara två fragment av vikingatida runstenar och några medeltida runbleck kända. Men senare, under 1500-talet, 1600-talet, 1700-talet och till och med under 1800-talet ristade

många människor i Dalarna (dal)runor som inte riktigt såg ut som runorna som användes i resten av landet.

Många av runinskrifterna från Dalarna handlar om att det var hungersnöd och ont om mat där i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Då var det många människor som svälte ihjäl.

Hur gamla är de äldsta runorna?

Runtecknen skapades för ungefär 2000 år sedan, alltså vid tiden för Kristi födelse. De äldsta runinskrifterna som finns bevarade är från 100-talet e.Kr.

De äldsta runinskrifterna finns på vapen och smycken. Man brukar säga att den allra äldsta inskriften som har hittats i Sverige finns på en spjutspets från Mos i Stenkyrka på Gotland. Den är från mitten av 200-talet e. Kr. Det finns bara fem runor på spjutbladet. Översatt till latinska bokstäver står det **sioag**. Ingen vet säkert vad det betyder.

Det finns också ett silverspänne från Skåne som kan vara minst lika gammalt som spjutspetsen från Mos eller till och med något äldre.

Det hittades i en kvinnograv vid Gårdlösa i Skåne på 1950-talet. Runorna har lästs som **ekunwod(R)** och tolkats som "Jag Unwod". Namnet betyder 'den orasande, den inte våldsamme', men kan inte

syfta på kvinnan i graven. Det måste i stället vara namnet på en man, kanske han som har skänkt kvinnan smycket.

De tidigaste runinskrifterna är ristade med den urnordiska runraden. Det finns några brakteater där hela runraden, alltså hela runalfabetet, finns återgiven. Brakteat var en slags hängsmycke i guld. Den består av en tunn guldplatta med intryckt mönster. Brakteaten på bilden är från 500-talet e. Kr. och hittades 1774 i Vadstena i Östergötland.

Runbrakteaten från Vadstena i Östergötland. Originalen är i dag försvunnet, men bilden visar en exakt kopia.

Namn på runor

Människorna på vikingatiden kunde inte kalla den runa de använde för ljudet s för s-runan till exempel. De visste inte vad s var för något.

Därför hade alla runtecknen namn. Och man använde tecknet för det ljud som namnet började på. Runan för *s* hette *sol*, vilket betydde just 'sol'. Om man säger *sol* hör man ju vilket ljud tecknet används för. I den yngre runraden fanns mycket färre runor än ljud i språket. Därför måste en och samma runa ofta användas för flera olika ljud.

Vilka kunde rista runor?

Det är svårt att veta om alla människor kunde läsa runskrift. Men troligen kunde de flesta vikingatida människorna här i Sverige läsa runor. Många kunde säkerligen också rista runor i trä eller ben.

Däremot var det svårt att hugga en runsten. För att klara av det måste man vara stenhuggare också. Under 1000-talet när de flesta runstenarna restes, fanns det några runmästare som hade till yrke att vara runristare. De högg runstenar som andra beställde. De som beställde bestämde nog också vad det skulle stå på stenen. När runristaren – och kanske några medhjälpare – hade huggit färdigt inskriften, ristade han ibland sin signatur på slutet. Han skrev alltså sitt namn. "Öpir ristade runorna" står det till exempel på slutet av många runstenar som just Öpir ristat.

Var reste vikingarna runstenarna?

När man hade bestämt sig för att resa en runsten till minne av någon som dött, ville man att många människor skulle se den fint ristade stenen. Därför ställdes de flesta runstenarna vid farleder, oftast vid vägkanter. Människorna på vikingatiden använde båtar längs kusterna, i skärgårdarna och även inne i landet om det fanns floder, åar eller sjöar som gick att färdas på. Därför finns det också runstenar längs vattenleder och vid platser där det var lämpligt att gå iland. Några runstenar restes på tingsplatser.

Bygga bro och göra väg

Ibland förbättrade de som lät resa runstenen vägen förbi platsen där de ställde den. Om vägen var mjuk och blöt byggde de kanske en runstenbro.

Tingsplatser

Om en man som dött hade varit väldigt mäktig och rik kunde hans släktingar placera runstenen på tingsplatsen. På tingsplatsen samlades människorna som bodde i ett område till ting. På tinget bestämdes saker som gällde för alla som bodde i trakten. Och om någon hade begått ett brott, en stöld eller liknande, dömdes han på

tinget. Eftersom tingsplatsen var en viktig samlingsplats var det väldigt fint att resa en runsten till minne av sin släkting där.

Varför reste vikingarna runstenar?

Det finns ingen förklaring till varför det var så vanligt under vikingatiden i Sverige att rista och resa runstenar till minne av en död släkting. Ibland kan man se att texten på runristningen fungerar som arvsdokument. Man kan alltså läsa vem som har ärvt den dödes gård och saker.

Någon gång kan man läsa i texten på en runsten att just där stenen står gick gränsen mellan två personers marker. Stenen markerar alltså en ägogräns.

Varför slutade vikingarna resa runstenar?

I början av 1100-talet slutade människorna resa runstenar. Samtidigt slutade de begrava de döda på gravfältet. Nu fördes den som hade dött till kyrkogården och begravdes där. Ofta placerade man en gravsten eller ett kors på graven. Man kan säga att gravstenarna ersatte runstenar som minnesstenar över släktingar som hade dött.

Källa: <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/runstenar/>

Vad vet du om vikingar?

intervju med norska författare Vegard Vike och Kim Hjärdar (boken "Vikingar i krig")

Källa: <http://www.smb.nu>

Ordet viking, varifrån kommer det?

Begreppet viking förekommer i samtida källor såsom nordiska runinskrifter och europeiska krönikor. Den kanske bästa förklaringen av vad det betyder att vara viking får vi från flera svenska runstenar. Där används begreppet viking i betydelsen "sjökrigare" (víkingr) och som betydelse på en militär expedition (víking). Med víking menade man i samtiden en färd under vilken man tillskansade sig guld och andra varor. Begreppet viking har sitt ursprung i århundradena precis före vikingatiden.

Var plundringstågen det som vikingarna fick sitt uppehälle från?

De hade flera olika strategier. En gick ut på ren plundring och sjöröveri. En annan var handel med slavar, lyxvaror och plundringsgods, medan en tredje var att tjänstgöra som legosoldater hos kungar och furstar.

Vad var det som stoppade vikingarna under senare delen av 1000-talet?

Under senare delen av 1000-talet var Norden huvudsakligen officiellt kristet och delade därmed samma värderingar som folken i resten av Europa. Därigenom betraktades plundringstågen som ärelösa.

Vilken var styrkan respektive svagheten i vikingarnas krigskonst?

Det är en bred fråga och svaret beror på vilken tid och plats man beaktar. I början av vikingatiden var det dock i huvudsak rörlighet, snabbhet och förmågan att uppvisa råhet som var viktiga framgångsfaktorer. Samtidigt var vikingarna sårbara gentemot välförberedda fiender.

Vi talar i dag om vikten av idrott för barn, men även vikingarna började väl tidigt?

Ja, vapenträning från tidig ålder var en viktig förutsättning för att männen skulle kunna hävda sig som krigare. För att klara av livet som krigare krävdes god fysisk form och goda kunskaper i vapenhantering. I fem- eller sexårsåldern inleddes träningen och

redan i tioårsåldern skulle en pojke kunna delta i idrottstävlingar med vuxna. När pojken var tolv år förväntades det att han skulle vara en fulländad idrottsman.

Vikingarna gillade krigslistor. Fanns det några begränsande regler? Vad fick man inte göra?

Om man lyckades lura en motståndare och på det sättet vinna en strid var det värt det. Man får intryck av att krigslistan bidrog till att öka statusen hos den som utförde den. Många olika metoder kom till användning och det verkar inte ha funnits några begränsningar för vad man fick göra.

Krigarkvinnor – är det myt eller verklighet?

I skandinavisk folktro förekommer en rad kvinnliga krigare, till exempel som sjörövare eller slagskämpar. Få källor påvisar dock någon koppling mellan vapen och kvinnor eller bekräftar att kvinnliga krigare skulle ha förekommit annat än undantagsvis under vikingatiden.

Bärsärkarna – fanns de bara i sagorna?

Nej, de är fast förankrade i verkligheten. Bärsärkarna och ulfhednarna ("vargskinnspälsarna") var en särskild typ av krigare

som var knutna till guden Oden. De uppträder i källorna på gränsen mellan fantasi och verklighet och det är svårt för oss att tänka sig att sådana människor – som är så präglade av okontrollerade destruktiva krafter – kan ha existerat. Bäsärkarna och ulfhednarna kännetecknas av sitt extatiska kämpaseri. Oden var den gud som skänkte krigarna kämpamod och därmed betraktades aggression som en gudagåva.

Vilka vapen föredrog vikingarna?

Svärdet var det mest ärorika vapnet och användes för att avgöra personliga konflikter samt vid rättsliga uppgörelser. Yxan framstår som ett fattigmansalternativ – ett skogsarbetsredskap som tagits i bruk som vapen. Yxan verkar dock ha fått mer erkännande i slutet av vikingatiden, då särskilda stridsyxor förekom.

Vilket är vikingarnas viktigaste bidrag till historien?

De var orsaken till att de engelska kungadömena upphörde och att England enades. De var viktiga deltagare i kampen mellan de frankiska furstarna, som ledde till att frankerriket delades upp i Frankrike och Tyskland. I öster lade de en politisk och kulturell grund för Kievrikets och senare Rysslands expansion.

Vikingatiden

År 793 anföll danska vikingar ett kloster i Lindisfarne i nordöstra England. Därmed inleddes en period som inom svensk historieskrivning brukar kallas för vikingatiden, ca 800-1050 e.Kr.

Vikinger i västerled och österled

Vikingarna var de nordbor som under den här tiden gav sig ut på långa sjöfärder för att plundra, driva handel och kolonisera nya områden. Varuutbytet hade pågått långt innan dess, men det som hände i början av 800-talet var att de politiska förutsättningarna förändrades och gjorde det möjligt för nordborna att breda ut sig. Vid tiden för vikingarnas erövringar var de stora rikena i Västeuropa politiskt splittrade och svaga.

Vikingarnas snabba skepp var avgörande för deras framgångar. Skeppen kunde vid ett överraskningsanfall snabbt dras upp på land.

Norska och danska vikingar färdades västerut med sina drakskepp och sökte sig ner utmed Europas kuster till bland annat England, Irland och Frankrike. De seglade också över Atlanten till Island, Grönland och Amerika. På flera ställen, till exempel i England och Normandie, grundade vikingarna egna riken.

Svenska vikingar reste främst österut över Östersjön och på de ryska floderna ända ner till Kaspiska havet och det östromerska riket och dess huvudstad Konstantinopel.

Viktiga handelsplatser

Under perioden fanns det flera stora handelsplatser i Norden som kan liknas vid städer. Handelsplatserna var mötesplatser för såväl varor och betalningsmedel som för människor, idéer och vanor. Några av de största var Hedeby i Danmark, Birka på Björkö i Mälaren och Kaupang i södra Norge.

En viktig anledning till att handeln i Norden blomstrade under vikingatiden var att muslimerna under 700-talet hade erövrat stora delar av Medelhavsområdet. Handelsutbytet mellan Medelhavsländerna och Västeuropa försvårades därför. Detta ledde till att köpmännen sökte nya handelsvägar. Handeln ökade därför i Nordeuropa och de ryska floderna blev nu en viktig ekonomisk länk mellan Europa och Österlandet. De som kontrollerade sjöfarten och floderna från Finska viken i norr ner mot Svarta havet och Kaspiska havet i söder, hade därmed möjlighet att tjäna stora pengar. Detta

var något som vikingarna från Svealand (svearna) och Gotland (gutarna) utnyttjade.

Vikingatidens släktsamhälle

Under vikingatiden var det nordiska samhället indelat i tre olika samhällsklasser. Kungarna, hövdingarna och stormännen var de som härskade. Mellanklassen utgjordes av storgodsägare, handelsmän, jordbrukare, hantverkare och krigare. Dessa var fria män och hade en egen röst på tinget. Längst ner i den sociala skalan fanns trälarna som betraktades som en handelsvara. Som träl var man ofri och fick inte bära vapen.

Vikingatidens samhälle baserades på släktband. Släkterna utgjorde samhällets kärna. Det var därför livsviktigt att tillhöra en släkt. Det var endast som del i en stor släkt som individen kunde nå makt och ställning i vikingatidens samhälle.

Självständiga kvinnor

Vikingatidens kvinnor var självständiga och betraktades ungefär som jämbördig med mannen. Kvinnor kunde vara allt från husmor och prästinna till gårdens överhuvud, köpman, hantverkare, piga och så vidare.

Att kvinnorna hade hög status märktes bland annat då männen var ute på långväga resor. Kvinnorna skötte då gården med hjälp av husfolk och trälar.

Kvinnans starka ställning under vikingatiden innebar inte att hon ägnade sig åt vad vi idag betraktar som typiskt manliga sysslor. De typiskt kvinnliga sysslorna hindrade dock inte kvinnorna från att utöva idrott. Kvinnor kunde ofta både rida, simma och åka skidor.

Den nordiska kvinnan kunde vara både hantverkare och landägare. Hon hade dessutom full rätt att begära skilsmässa från sin man, varefter hon kunde gifta om sig. Om hon fick ett barn utanför äktenskapet så var det ingen skam.

Nordens kristnande avslutar vikingatiden

Man brukar säga att vikingatiden slutade vid mitten av 1000-talet i samband med att den fornnordiska religionen hade trängts undan av kristendomen samtidigt som den europeiska kulturen spritt sig i Norden.

Kristendomen i Norden

Skandinavien var ovanligt på så sätt, att man där fortfarande höll fast vid sin asatro, medan resten av Europa var kristet. Många

kungar i andra länder skylldes vikingarnas våldsamma beteende på just deras religion. Sent omsider blev även vikingarna kristna.

Omkring år 825 hade den franske munken Ansgar landstigit på Björkö och börjat undervisa folk där i den kristna läran.

Det var praktiskt för vikingarna att bli kristna. Den romersk-katolska kyrkan (som bland annat styrde i Konstantinopel) förbjöd sina troende att handla med hedningar. Därför lät många vikingar döpa sig så de kunde fortsätta med sina affärer. När man kom hem fortsatte man oftast dyrka sina gamla gudar. På samma sätt finns det vikingar som övergått till islam, för att bättre smälta in i arabländerna.

Så småningom blev kristendomen något av överklassens tro. Det var "inne" att vara kristen. Endast de mest primitiva människorna höll kvar vid asatron.

Sverige var sist med att införa kristendomen. År 994 fick den kristne Olov Skötkonung makten i Sverige, och började omvända sina hedna landsmän. År 1100 blev den gamla gudadyrkan helt förbjuden och de siste helgedomarna förstördes.

Källa: <http://www.so-rummet.se/kategorier/historia/medeltiden/vikingatiden>